

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ДЕМОГРАФІЧНУ ДИНАМІКУ НАСЕЛЕННЯ СХІДНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-х рр. ХХ ст.

У статті охарактеризовано основні економічні чинники, які визначали демографічну динаміку населення східноукраїнських регіонів протягом другої половини 1940-х років. Висвітлено кількісні показники зростання населення у повоєнний період та масштаби плинності кадрів промисловості.

Підкреслено, що зосередження працівників у промислових регіонах суттєво впливало на демографічну динаміку населення, змінювало його соціальний та етнічний склад, а також вікову структуру.

Доведено, що економічна ситуація в СРСР, продовження політики економічної ізоляції та розвиток військово-промислового комплексу диктували зростання потреб промисловості республіки в нових робочих руках, а, враховуючи тогочасний низький рівень механізації та автоматизації виробництва, це ставало потребою номер один у демографічній політиці. Введення нових виробничих потужностей українською промисловістю одразу ж поглинало значну кількість сільської молоді. При цьому значна частина міграцій відбувалася внаслідок застосування державного примусу.

Ключові слова: відбудова промисловості, демографічна динаміка, тоталітарна держава, соціальна сфера, трудові ресурси.

Після завершення Другої світової війни головним завданням партійно-державного керівництва СРСР стала відбудова зруйнованої війною економіки. Пріоритетом у відбудовчих процесах стали галузі «групи А», що акумулювали фінансові ресурси країни, швидка відбудова яких фактично звела реконструкцію інших галузей народного господарства та життєдіяльності суспільства, зокрема соціальної сфери, на залишковий принцип фінансування. Відновлення зруйнованих під час Другої світової війни промислових підприємств на території УРСР вимагало виконання великого обсягу будівельно-монтажних робіт із залученням значної кількості робітників. Це, у свою чергу, потребувало створення стійкої виваженої системи забезпечення промисловості і сільського господарства працівниками відповідної кваліфікації та створення інфраструктури, необхідної для якісного відтворення робочої сили. Проте у радянській тоталітарній державі пріоритет віддавався у першу чергу зосередженню робітників у промислових регіонах із широким використанням державного примусу. При цьому зосередження працівників у промислових регіонах суттєво впливало на демографічну динаміку населення, змінювало соціальний та етнічний склад населення, а також його вікову структуру.

Теоретичну базу дослідження становлять праці М.Б. Денисенка, В.О. Джамана, І.М. Прибиткової, С.О. Западнюка, О.І. Хомри, Ф.Д. Заставного. Окремі аспекти проблеми висвітлені у роботах В.М. Кіцака, Й.Е. Надольського, М.А.Сивиріна, М.А. Алфьорова.

Ухвалений в серпні 1946 р. Верховною Радою УРСР закон «Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1946 – 1950 рр.» розроблявся на основі контрольних цифр, визначених для республіки загальносоюзним планом [1, с. 28-29]. Пріоритетним завданням стало відновлення важкої індустрії, яку уряд розглядав у якості бази соціалістичної економіки, і яка, у свою чергу, акумулювала переважну частину коштів, спрямованих на відбудову. Поруч з цим, забезпечення працівників житлом, створення для них належних умов праці та санітарно-побутового

обслуговування не перебувало у сфері пріоритетів керівництва СРСР. Певний час труднощі у цій справі пояснювалися важкими умовами повоєнного часу, а пізніше – небажанням привчати радянських людей до «надмірностей» [2, с. 198].

Складність забезпечення промисловості та сільського господарства трудовими ресурсами була одним із наслідків бойових дій, в ході яких значна кількість громадян загинула або отримала важкі поранення, що виключали можливість подальшої повноцінної праці. Напередодні війни промислово-виробничий персонал УРСР налічував 2,6 млн. осіб, тоді як у 1945 р. він становив лише 1,3 млн. осіб [4, с. 367]. За роки війни загальні втрати населення становили 10 млн. осіб, на визволеній території залишилося лише 17% робітників порівняно з довоєнною чисельністю. Наприклад, коксохімічні і металургійні заводи Наркомату чорної металургії в лютому 1944 р. були забезпечені робочою силою лише на 38,3% і 24,5% відповідно. Подібна ситуація спостерігалася на всіх промислових об'єктах [5, с. 13]. Наприкінці війни на шахтах Донбасу жінки становили майже третину загальної чисельності робітників. У промисловості Донбасу залишилося лише 23% довоєнного складу працівників [7, с. 52-60]. У всіх галузях промисловості, сільського господарства, у сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я відчувалася нестача кваліфікованих спеціалістів, а наявні навчальні заклади ще не могли задовольнити потреб республіки у підготовці кадрів.

Відповідно до даних колишніх «секретних папок» ЦК КП/б/У на 1 квітня 1944 р. кількість населення Ворошиловградської області становила 1078000 осіб, Дніпропетровської – 1282000, Запорізької – 1074300, Сталінської – 1575000, Харківської – 1458000. У Ворошиловграді проживало 121800 осіб, у Дніпропетровську – 170000, у Запоріжжі – 67600, у Сталіно – 217000, у Харкові – 324900 [16, арк. 4; 17, арк. 1; 18, арк. 1-2].

За відсутності достатньої кількості робітників серед місцевого населення уряд розгорнув кампанію з централізованого перерозподілу трудових ресурсів. Ці заходи регламентувалися указами Президії ВР СРСР, постановами ДКО та РНК СРСР і передбачали, в першу чергу, укомплектування заводів союзного підпорядкування.

У листопаді 1944 р. було прийнято постанову РНК СРСР і ЦК ВКП/б/ «Про заходи по прискоренню виготовлення тракторів на Харківському тракторному заводі» (ХТЗ), відповідно до якої з метою прискорення відновлення виробництва тракторів на Харківському тракторному заводі комітет по обліку і розподілу робочої сили при РНК СРСР і РНК УРСР зобов'язували мобілізувати з числа непрацюючого місцевого населення у 4 кварталі 1944 р. 1000 осіб і у I кварталі 1945 р. – 2000 осіб. Крім цього Головне управління трудових резервів при РНК СРСР зобов'язувалося передати протягом 4 кварталу 1944 р. і I кварталу 1945 р. Наркомсредмашу для роботи на ХТЗ 1500 молодих робітників з числа тих, хто закінчив ремісничі училища і школи ФЗН. НКО повинен був виділити у IV кварталі 1944 р. Наркомсредмашу і Наркомбуду для робіт по відновленню ХТЗ 3500 осіб військовослужбовців, непридатних для служби у Червоній Армії але придатних для виконання фізичної роботи. НКВС СРСР зобов'язувався виділити зі спецтабору № 258 ХТЗ 3500 кваліфікованих робітників і по мірі перевірки їх передавати до кадрів заводу [15, арк. 29].

Кількість працівників поступово збільшувалася практично у всіх промислових областях України. Протягом 1944 р. на металургійні заводи Ворошиловградської області було прийнято 11340 осіб. У більшості випадків робітники прибували організованим порядком за нарядами і частково з місцевого населення [13, арк. 4]. У доповідній записці секретаря Дніпропетровського обкому А. Найденова про хід відновлювальних робіт підприємств чорної металургії і електростанцій Дніпропетровської області відзначалося, що станом на 10 березня 1944 р. на металургійні заводи було прийнято на роботу 28901 особу, у тому числі на завод ім. Дзержинського – 9491, ім. Петровського – 6299, ім. Леніна – 3958, ім. Комінтерна – 1949, ім. К. Лібкнехта – 1962, на «Червоний профінтерн» – 512,

Дніпродзержинський коксохімічний завод – 991, Дніпропетровський коксохімічний – 1775 [9, арк. 29]. У доповідній секретаря ЦК КП/б/У Д. Коротченка від 15 вересня 1944 р. Маленкову Г.М. вказувалося, що тільки у вугільну промисловість Донбасу було направлено більше 140 тис. осіб [11, арк. 11]. Було прийняте рішення про спрямування у розпорядження Наркомбуду для відновлення підприємств Наркомчормету на Півдні у IV кварталі 1944 р. 20000 осіб з числа військовозобов'язаних, визнаних непридатними для стрійової служби але придатними для виконання фізичної праці (у тому числі кваліфікованих 6 тис.) і у I кварталі 1945 р. 15000 осіб (у тому числі кваліфікованих 5 тис.) [14, арк. 8].

У квітні 1945 р. Державний комітет оборони прийняв постанову «Про заходи по відбудові вугільної промисловості Донбасу». На відбудову шахт скеровувалися десятки тисяч робітників, більшість з яких становила мобілізована сільська молодь [4, с. 369]. Але надзвичайна потреба у працівниках змушувала залучати до відбудовних робіт велику кількість військовополонених, репатрійованих та розконвойованих осіб. Так, лише у 1945 р. на підставі рішення ДКО між підприємствами України планувалось перерозподілити 495520 військовополонених. В наступні роки чисельність цієї категорії робітників поступово зменшувалась, вже у липні 1947 р. у таборах МВС утримувалось 209468 осіб. Найбільше військовополонених, переважно німців, працювало на промислових підприємства Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Миколаївської областей. Цей факт підтверджує розташування та кількість таборів у областях: Сталінській – 7, Ворошиловградській – 5, Київській – 3, Запорізькій – 3, Харківській – 3, Дніпропетровській – 2. Інтерновані та мобілізовані німці становили ще одну категорію осіб, яку уряд активно використовував на відбудовних роботах. У квітні 1945 р. в Україну було завезено 92714 осіб. У 1946 р. вони продовжували поповнювати ряди трудових ресурсів – у Донбас і суміжні металургійні області південної України було направлено 126 робітничих батальйонів, що нараховували 98040 осіб [5, с. 15].

До примусових робіт залучали також радянських репатріантів. Певні проблеми для радянського керівництва постали у зв'язку з переміщенням до промислових регіонів України українців з Польщі, Болгарії, Франції, Румунії та Чехословаччини. Як сказано у доповіді секретаря Сталінського обкому КП(б)У Р. Кигинька 13 грудня 1946 р., ці «люди не знають нашу радянську дійсність, їм треба детально розповідати про принципи нашої Конституції, про наш виборчий закон, про права і обов'язки радянської людини, які впливають з Основного закону СРСР» [3, арк. 13]. Викликали в обласній владі підозру й 82 тис. осіб, які повернулися з «німецької неволі» [21, арк. 259]. Повернення на батьківщину тривало упродовж 1944–1948 рр. Станом на 1 березня 1946 р. в Україну повернулось – 1114132 особи, на 1 січня 1947 р. – 1216538 осіб. Як результат планомірного залучення цієї категорії населення у багатьох шахтах чисельність репатрійованих становила 25–40% від загальної кількості робітників. Лише в 1945 р. у вугільну, металургійну промисловість і на будови в складі робітничих батальйонів було направлено близько 200 тис. осіб [5, с. 15]. У 1948 р. 72 % усіх прибулих до Ворошиловградської області склали мешканці України, 17,6 % – Російської Федерації, 2,3 % – Молдавії, 2,5 % – БРСР. У 1949 р. до Ворошиловградської області прибуло 181067 осіб, а до Сталінської – 306701 особа. При цьому 58,3 % прибули до Ворошиловградської області з УРСР, 32 % – з Російської Федерації, 2,9 % – з Молдавії, 2,6 % – з БРСР, а до Сталінської – 65,7 % з УРСР, 33,2 % – з Російської Федерації, 1,1 % – з Білорусії. Переважну більшість прибулих склали юнаки та дівчата, мобілізовані до ФЗН та ремісничих училищ та за оргнаборами [8, арк. 9, 156, 213].

Для залучення громадян на роботу в промисловості за системою організованого набору застосовувалися різноманітні методи агітації та пропаганди. Окрім традиційних громадських лекцій, наочної агітації та закликів місцевого керівництва, представники відділів по організованому переселенню впроваджували нові форми агітації з використанням кінопродукції. На спеціальне замовлення Головного управління організованого набору і переселення при РМ УРСР вітчизняними кінематографістами за сприяння міністерства

культури УРСР було виготовлено кілька кінострічок агітаційного спрямування. Паралельно уряд продовжував видавати нормативні акти, що передбачали поповнення підприємств важкої промисловості. Систематичній мобілізації підлягала молодь, яка наповнювала навчальні заклади системи трудових резервів, що спеціалізувалися на потребах промислових центрів. В таких умовах міграції населення зумовлювалися необхідністю зосередження значних трудових ресурсів у певних місцевостях УРСР, соціалізацією демобілізованих солдатів і офіцерів, а також можливими перспективами у сфері соціальної мобільності. У той же час відносно високий рівень оплати праці та певні перспективи кар'єрного зростання приваблювали на виробництво частину працівників, особливо молодих робітників, які закінчили школи фабрично заводського навчання. Додатковим стимулом для частини працівників виступала можливість отримання паспорту на місці нової роботи. Поруч з цим для частини працівників причиною переїзду до промислових районів стало прагнення уникнути повоєнного голоду, оскільки зайняті на виробництві протягом 1943-1947 рр. гарантовано забезпечувались хлібом і продовольчими товарами з централізованих державних фондів. Як правило, більшість фронтовиків знаходила роботу передусім у колгоспах і радгоспах, в тому числі й після повернення до місць попереднього проживання. Однак частина демобілізованих віддавала перевагу праці на відбудовних роботах. Значно складніше було інвалідам війни, які далеко не завжди могли влаштуватися на підприємства і в установи.

Попри сподівання уряду якнайшвидше залучити демобілізованих до роботи на виробництві (до 1 грудня 1946 р. в Україну повернулися більше 1 млн. 840 тис., а на 1 серпня 1947 р. – 2185819 осіб), реалії засвідчили наявність численних недоліків в організації цього процесу. За даними 22 областей України станом на грудень 1946 р. непрацевлаштованих нараховувалося 37176 осіб. Особливо складним було становище у Сталінській області: протягом 1946 р. збільшилась кількість непрацевлаштованих прибулих демобілізованих воїнів від 67,8% в січні до 98,4% в грудні. В наступні роки ситуація дещо покращилася. Проте широкомасштабна кампанія працевлаштування цієї категорії громадян не завжди забезпечувала бажані результати. В 1947 р. на роботу в промисловість з колишніх воїнів влаштувалось: у Сталінській області – 47% (58101), Ворошиловградській – 47% (43617), Харківській – 16 % (15661) [5, с. 14].

Одним із факторів, який сприяв посиленню міграцій, стали проблеми із забезпеченням працівників житлом. У спадщину від війни республіка отримала зруйнований житловий фонд. Часто робітники жили в бараках по 10 і більше осіб в кімнаті, або в невеличких кімнатах гуртожитків, чи на приватних квартирах. Труднощі післявоєнного часу не дозволяли розв'язати такі проблеми, як антисанітарія, відсутність постільних речей, меблів, кімнат для зберігання одягу, лазень, кухонь тощо. Про обсяги будівництва житла та установ культурно-побутового обслуговування населення свідчать наступні дані. ДКО постановою № 6990с від 23 листопада 1944 р. зобов'язав ввести в експлуатацію на підприємствах Наркомбуду у IV кварталі 1944 р. 165,7 тис. м² і у I кварталі 1945 р. – 147 тис. м² житлової площі. З них на підприємствах України 159,3 тис. м², а інші – у Ростовській області [10, арк. 21]. Протягом 1944 р. Запорізький коксохімічний завод мав забезпечити будівництво 5000 м² житлової площі [10, арк. 11]. У повідомленні про хід відновлення металургійних заводів Запоріжжя станом на 15 жовтня 1944 р. заступника завідувача промисловим відділом КП/б/У А. Готочкіна вказувалося, що виділені засоби на відновлення житлового фонду у 1944 р. становили 4 млн. руб., але освоєно було лише 3,265 млн., що становило 56,6 %. При цьому всього відновлено і здано в експлуатацію 17359 м² житлової площі [12, арк. 59]. На 1 січня 1945 р. на підприємствах Ворошиловградської області було відновлено і заселено 70000 м² житлової площі, введено в експлуатацію 3 клуби, 4 кінотеатри, 7 бібліотек, 12 дитячих садочків, 4 ясел [13, арк. 6]. Однак саме житлова проблема ставала однією із найбільш вагомих причин зростання рівня плинності кадрів особливо у сфері важкої промисловості східноукраїнських областей.

У важку промисловість протягом усього періоду відбудови мобілізували таку масу населення, що наявний житловий фонд, навіть зростаючи з року в рік, не міг задовольнити всі потреби. Складною залишалася проблема медичного обслуговування трудящих. Під час епідемії найбільш проблемні області дещо поповнилися кваліфікованими медичними працівниками, але й тут протягом тривалого часу відчувався брак кваліфікованого обслуговування у зв'язку з відсутністю медичних інструментів, перев'язочного матеріалу, ліків, приміщень. Відповідно до матеріалів колишніх «особливих папок» ЦК КП/б/У на території східноукраїнських областей мали місце перебої постачання продовольства, що призводило до самовільного залишення підприємств, особливо молодими робітниками [13, арк. 5].

Люди відмовлялися жити й працювати в нестерпних умовах, які склалися під час війни. Міністр вугільної промисловості західних регіонів СРСР О. Засядько доповідав у ЦК ВКП/б/, що багато керівників відверто нехтували питаннями організації побуту робітників та інженерно-технічних працівників. «За роки війни ці керівники звикли працювати з такими контингентами, як військовополонені, репатрійовані, інтерновані, оточенці, в'язні, мобілізовані, і, незважаючи на величезні зміни, що відбулися у складі робітників у зв'язку із різким скороченням різних спецконтингентів, відміною мобілізації, подовжують ставитися до робітників так, як вони ставилися до людей, які працювали під конвоєм» [4, с. 368].

В таких умовах плинність кадрів у 1946 р. по промисловості характеризувалася наступними показниками: прибуло 111114 осіб, а вибуло – 92457. Найбільшою залишалася плинність кадрів у вугільній промисловості: прибуло – 66791 працівників, а вибуло 65193, на будівельних підприємствах: прибуло – 5996 осіб, вибуло 4182 та у металургії: прибуло 8514 робітників, а вибуло – 5669. Найменшою була плинність кадрів у машинобудуванні насамперед через високий рівень оплати працівників, які мали досить високу кваліфікацію: прибуло – 10055 робітників, а вибуло лише 3439 [20, арк. 20]. Через складні соціально-побутові умови роботи і проживання на Донбасі не завжди вдавалося забезпечити й набір молодих робітників до шкіл ФЗН. У доповідній від 28 листопада 1947 р. П. Москатова голові Ради міністрів УРСР Хрущеву М.С. і секретарю ЦК КП/б/У Коротченку Д.С. відзначалося, що із передбачених планом призову 129770 осіб на 1 листопада 1947 р. було призвано до шкіл ФЗН 68035 осіб або 52,6 %, у тому числі до шкіл ФЗН Донбасу 25558 осіб або 35,8 % [19, арк. 35].

Зменшити плинність кадрів у промислових регіонах УРСР, як і за часів царської Росії, прагнули й за допомогою збільшення відстані виходу мігрантів. Це, серед іншого, сприяло переміщенню до східноукраїнських областей вихідців із Російської Федерації. Крім цього існувало ще кілька причин зростання чисельності росіян у Східному регіоні України. По-перше, соціально-політичний статус росіян у національній політиці сталінського керівництва був вищим, ніж в інших етносів; по-друге, росіяни відігравали важливу роль у партійно-державному керівництві та русифікації республіки. Сталінський режим намагався стерти національні відмінності у СРСР, шляхом прискореної русифікації об'єднати нації навколо «великого російського народу». Для зміцнення влади сталінський режим усіляко закріплював роль росіян як «титової нації» і своєї опори в союзних та автономних республіках, а також для посилення процесу русифікації народів СРСР [6, с. 184-185]. Тенденція до збільшення кількості російського населення поза межами Російської Федерації точно відображала суть національної політики радянського керівництва щодо формування «нової історичної спільноти», що на практиці зводилось до зростання чисельності некорінного населення в національних республіках та утворення у великих промислових центрах, малих та середніх містах російськомовних більшостей.

Таким чином, регіональні зрушення в розміщенні населення УРСР відбивали основні тенденції розвитку продуктивних сил, їхньої географічної локалізації. У зв'язку зі швидким економічним розвитком південних і південно-східних областей республіки значно

збільшувалося їх населення. Дещо нижчі темпи зростання населення центральних областей пов'язані з чільним місцем або домінуванням сільськогосподарського виробництва, що сприяло міграційному відтоку населення в більш індустріально розвинуті області. Під впливом розходжень в умовах життя в місті і селі, а також у економічному розвитку територій, що залежали від еволюції існуючих і формування нових територіально-виробничих комплексів, промислових вузлів з загальними комунікаціями, інженерними спорудженнями, допоміжними виробництвами і т. д., об'єми внутрішніх переміщень у всій міграції населення УРСР щорічно змінювалися у бік зростання чисельності населення промислових регіонів України. Невпинне зростання кількості промислових підприємств, будівельних організацій, мережі культурно-побутових установ, зручних транспортних зв'язків визначали привабливість областей для потенційних мігрантів. Попри це впродовж другої половини 1940-х років на перешкоді закріпленню населення у промислових регіонах України стояла нестача житла, що сприяло зростанню рівня плинності кадрів.

Особливості міграції населення визначалися економічним розвитком країни і впливали на режим відтворення населення через забезпечувані мігрантами природній приріст і зміни (унаслідок механічного приросту) його чисельності, статево-вікового, етнічного і соціального складу. Можна стверджувати, що економічна ситуація в СРСР, продовження політики економічної ізоляції та розвиток військово-промислового комплексу диктували зростання потреб промисловості республіки в нових робочих руках, а, враховуючи тогочасний низький рівень механізації та автоматизації виробництва, це ставало потребою номер один у демографічній політиці. Введення нових виробничих потужностей українською промисловістю одразу ж поглинало значну кількість сільської молоді. При цьому значна частина міграцій відбувалася внаслідок застосування державного примусу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В.К. Україна крізь віки / [заг. ред. Смоля В.А.] – Т. 13: Україна в умовах системної кризи / [Баран В.К., Даниленко В.М.] – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
2. Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.
3. Державний архів Донецької області, ф. 326, оп. 4, спр. 270, 304 арк.
4. Економічна історія України. – У 2 т. – Т. 2. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 608 с.
5. Лобода М. К. Використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України (1943 – 1950 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.К. Лобода; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – 21 с.
6. Мельник І. Міжнаціональні відносини: радянський експеримент та історичні реалії / І. Мельник. – К., 2006. – 468 с.
7. Титаренко Д. Спогади оstarбайтерів Донбасу як історичне джерело (за матеріалами Вестфальського музею промисловості) / Д. Титаренко // Нові сторінки історії Донбасу. Зб. статей. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Кн. 13-14. – С. 52-60.
8. Центральний державний архів вищих органів України, ф. Р-582, оп. 11, спр. 44, 312 арк.
9. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 1067, 182 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1069, 79 арк.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1070, 105 арк.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1071, 292 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1074, 62 арк.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1075, 33 арк.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1079, 60 арк.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 3967, 18 арк.

17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, spr. 3969, 12 ark.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, spr. 3970, 19 ark.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, spr. 4416, 41 ark.
20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, spr. 4425, 87 ark.
21. Ярмоленко М.І. Етнокультурні процеси в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.): регіональні особливості: Дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / М.І. Ярмоленко; Нац. акад. наук України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Львів, 2013. – 488 с.

REFERENCES

1. Baran V.K. Ukrayina kriz viky / [zah. red. Smoliya V.A.] – T. 13: Ukrayina v umovakh systemnoyi kryzy / [Baran V.K., Danylenko V.M.] – K.: Alternatyvy, 1999. – 304 s.
2. Baran V. Ukrayina 1950 – 1960-kh rr.: evolyutsiya totalitarnoyi systemy / V. Baran. – Lviv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny, 1996. – 448 s.
3. Derzhavnyy arkhiv Donetskoyi oblasti, f. 326, op. 4, spr. 270, 304 ark.
4. Ekonomichna istoriya Ukrayiny. – U 2 t. – T. 2. – K.: Nika-Tsentr, 2011. – 608 s.
5. Loboda M.K. Vykorystannya trudovykh resursiv u vidbudovi vazhkoyi promyslovosti Ukrayiny (1943 – 1950 rr.): Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / M.K. Loboda; NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny. – K., 2007. – 21 s.
6. Melnyk I. Mizhnatsionalni vidnosyny: radyanskyy eksperyment ta istorychni realiyi / I. Melnyk. – K., 2006. – 468 s.
7. Tytarenko D. Spohady ostarbayteriv Donbasu yak istorychne dzherelo (za materialamy Vestfalskoho muzeyu promyslovosti) / D. Tytarenko // Novi storinky istoriyi Donbasu. Zb. statey. – Donetsk: DonNU, 2007. – Kn. 13-14. – S. 52-60.
8. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshcheykh orhaniv Ukrayiny, f. R-582, op. 11, spr. 44, 312 ark.
9. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh orhanizatsiy Ukrayiny (dali – TsDAHO Ukrayiny), f. 1, op. 23, spr. 1067, 182 ark.
10. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 1069, 79 ark.
11. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 1070, 105 ark.
12. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 1071, 292 ark.
13. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 1074, 62 ark.
14. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 1075, 33 ark.
15. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 1079, 60 ark.
16. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 3967, 18 ark.
17. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 3969, 12 ark.
18. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 3970, 19 ark.
19. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 4416, 41 ark.
20. TsDAHO Ukrayiny, f. 1, op. 23, spr. 4425, 87 ark.
21. Yarmolenko M.I. Etnokulturni protsesy v Ukrayini (druha polovyna XX – pochatok XXI st.): rehionalni osoblyvosti: Dys. ... dokt. ist. nauk: 07.00.01 / M.I. Yarmolenko; Nats. akad. nauk Ukrayiny, In-t ukrayinozn. im. I. Krypyakevycha, In-t narodoznav. – Lviv, 2013. – 488 s.

Ярмоленко М. Влияние экономических факторов на демографическую динамику населения восточных регионов Украины во второй половине 40-х гг. XX в.

В статье охарактеризованы основные экономические факторы, которые определяли демографическую динамику населения восточных регионов в течение второй половины 1940-х годов. Освещены количественные показатели роста населения в послевоенный период и масштабы текучести кадров промышленности.

Подчеркнуто, что сосредоточение работников в промышленных регионах существенно влияло на демографическую динамику населения, меняло его социальный и этнический состав, а также возрастную структуру.

Доказано, что экономическая ситуация в СССР, продолжение политики экономической изоляции и развитие военно-промышленного комплекса диктовали рост потребностей промышленности республики в новых рабочих руках, а, учитывая тогдашний низкий уровень механизации и автоматизации производства, это становилось потребностью номер один в демографической политике. Введение новых производственных мощностей украинской промышленностью сразу же поглощало значительное количество сельской молодежи. При этом значительная часть миграций происходило в результате применения государственного принуждения.

Ключевые слова: *восстановление промышленности, демографическая динамика, тоталитарное государство, социальная сфера, трудовые ресурсы.*

Yarmolenko M. The impact of economic factors on the population dynamics of the east regions of Ukraine in the second half of the 40's XX century.

The article described basic economic factors which determined the demographic dynamics of population of the East-Ukrainian regions during the second half of 1940th. The quantitative indexes of increase of population during a post-war period and scales of moving of shots are lighted up in industry.

It is emphasized that the concentration of workers in the industrial regions significantly affected the demographic dynamics of the population changed its social and ethnic composition and age structure. It is proved that the economic situation in the USSR, continuing the policy of economic isolation and development of military-industrial complex needs dictate growth industry of the republic in the hands of new jobs, and, given the then low level of mechanization and automation, it became the number one need in the demographic policy. The introduction of new production facilities Ukrainian industry immediately absorbed a significant amount of rural youth. A substantial part of migration occurred as the result of state coercion.

Keywords: *renewal of industry, demographic dynamics, totalitarian state, social sphere, labour resources.*

Одержано 03.11.2014